

СТАНОВЛЕННЯ ОРФОЕПІЧНОЇ НОРМИ НІМЕЧЧИНИ ЯК АВТОНОМНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тетяна СОЛЬСЬКА (Київ, Україна)

Статтю присвячено генезису поняття стандартизованої вимови на різних етапах кодифікації орфоепічної норми Німеччини. Провідною тенденцією сучасного регулювання визнається врахування специфічних національних вимовних варіантів Німеччини, Австрії, Швейцарії та фоностилістичної диференціації усного мовлення.

Ключові слова: *орфоепічна норма, стандартизована вимова, реальна та кодифікована норма вимови, основа кодифікації, національний центр мови.*

Суттєвою ознакою автономності національних центрів будь-якої полінаціональної мови є наявність внутрішнього мовного кодексу, який поряд з іншими складовими «соціального силового поля» забезпечує чинність відповідного різновиду мови для усієї нації чи мовної спільноти.

Значні розбіжності представленого у провідних орфоепічних джерелах Німеччини [4; 5; 6; 11; 13] розуміння нормативної вимови зумовлюють *актуальність* дослідження історичних концептуальних та методологічних підходів до кодифікації німецького усного мовлення, а також визначення орфоепічних словників, що найбільш адекватно відбивають реальну вимовну дійсність на сучасному етапі.

Метою статті є аналіз відображеного у ключових орфоепічних джерелах Німеччини поняття стандартизованої вимови німецької мови, висвітлення основи та вихідних принципів кодифікації усного німецького мовлення.

Формування самостійного національного центру німецької мови Німеччини збігається у часі із заснуванням 1871 року Німецької імперії після перемоги Пруссії та її південно-німецьких союзників над Францією [3: 317]. За умов характерної для тогочасної Німеччини децентралізації та відсутності єдиного культурного центру [1: 295; 10: 6], помітних територіальних

відмінностей усного німецького мовлення, гостро постала потреба уніфікації ареальних варіантів вимови, зокрема в сфері театрального мистецтва.

З метою регулювання німецького сценічного мовлення 1898 року в Берліні була ініційована нарада філологів-германістів та діячів сценічного мистецтва, підсумком роботи якої стала публікація Теодора Зібса «Німецька сценічна вимова» („Deutsche Bühnenaussprache“) [7: 227]. Комісія прийняла висунуту фонетистом В. Фіетором формулу зразкової німецької вимови, засновану на «північнонімецькій вимові верхньонімецької літературної мови» з наступними характерними особливостями: чітка вимова дзвінких проривних [b], [d], [g], вимова глухих проривних [p], [t], [k] з придихом, обов'язкова лабіалізація <ö>, <ü>, <eu/äu> [1: 295].

Згодом Т. Зібс розширює сферу чинності сценічної вимови та розглядає сформовану в професійній комунікації акторів виразну, діалектно нейтральну форму мовлення за основу для кодифікації орфоепічної норми німецької мови. Позиція укладача знаходить відображення у зміні назв наступних видань словника: „Deutsche Bühnenaussprache - Hochsprache“ (1922), „Deutsche Hochsprache - Bühnenaussprache“ (1957). Проте поширення впливу сценічної вимови на інші ситуативні контексти, її використання в якості керівництва для шкільної освіти, звукового кіно, радіо, не підкріплене дослідженнями фонетичних параметрів мовлення відповідних галузей комунікації, спричинило суттєві розбіжності реальної й кодифікованої норми вимови й наштовхнулося на неприйняття широких наукових кіл.

Критичні зауваження щодо недостатньої емпіричної бази, графічної залежності нормалізації [8: 33], неврахування стилістичної диференціації мовлення, модифікаційних процесів звуків у мовленнєвому потоці [8: 35] не змінили фонологічної спрямованості заснованої на ізольованій вимові окремих слів кодифікації німецької вимовної норми. Однак зазначені чинники зумовили термінологічне розмежування «чистої» та «помірної» вимови в останньому виданні словника під видозміненою назвою „Deutsche Hochsprache – Reine und gemäßigte Hochlautung mit Aussprachewörterbuch“ (1969). Перша становить

ідеальну норму сценічної вимови, тоді як друга являє собою її реалізацію, також емпірично необґрунтовану та стилістично недиференційовану.

Якісно новим етапом нормалізації німецької вимови, що базується на результатах експериментально-фонетичних досліджень, став виданий 1964 року в Лейпцигу під керівництвом Ганса Креха словник „*Wörterbuch der deutschen Aussprache*“, доповнений в наступних редакціях 1969, 1972, 1974 років. З позиції укладачів стандартизована вимова осмислюється як „загальна німецька літературна вимова - форма звучання, усталена для німецької літературної мови, яка знаходить письмовий вираз у сучасній німецькій літературі й усно виявляється в трансляціях новин по радіо“. Провідними рисами окресленої нормативної вимови визначаються широкий діапазон чинності, загальноприйнятність, доступність а також можливість реалізації носіями німецької мови [13: 11]. Зазначені ознаки уможливають її відмежування від діалектів і розмовної мови, сфера чинності яких є обмеженою, та зумовлюють обов'язковість для всіх комунікативних ситуацій, що передбачають вживання стандартизованої німецької мови.

Зростання ролі радіо та телебачення, посилення впливу останніх на процес мовної уніфікації спричинили зміну основи кодифікації в рамках словника, моделлю для якої стала невимушена, діалектно нейтральна манера мовлення авторитетних дикторів радіо та телебачення. Керуючись принципом щодо необхідності дослідження мовленнєвої дійсності з метою регулювання німецької вимови, кодифікатори врахували досягнення низки розвідок фонетичних процесів: елізії <e> кінця складу, вживання твердого приступу голосних, особливостей реалізації коротких закритих голосних, алофонічної реалізації приголосного <r>, аспірації глухих проривних, дзвінкості приголосного <s> [13: 12 – 13].

Запропонована укладачами модель вимовної норми як еталонного мовлення професійних дикторів не передбачає її незмінності. Натомість автори наголошують на диференціації форм реалізації стандартизованої вимови залежно від мовленнєвої ситуації – сукупності умов, за яких здійснюється

висловлювання, що охоплюють мету, вид повідомлення, величину та склад аудиторії, просторові умови тощо [13: 11]. Дана властивість орфоепічної норми, визначальна для розуміння її суті, досягається завдяки послабленню чіткості артикуляції та пов'язаній з цим інтенсифікації асимілятивних процесів. Проте вид і частотність останніх обмежуються двома положеннями: вони не повинні перешкоджати зрозумілості слова та переходити межу регіонально маркованої розмовної мови [13: 65].

Попри значний поступ принципів нормування німецької вимови, заснованих на емпіричних дослідженнях мовленнєвих процесів, абсолютизація мовлення професійних дикторів новин до загальноприйнятої стандартизованої вимови, як слушно зазначає К. Й. Колер, знаменує повернення до ідеалістичних засад кодифікації Т. Зібса. Одночасно автор вказує на недостатньо широкий спектр комунікативних ситуацій, дані яких лягли в основу вимовної норми джерела, та підкреслює важливість врахування функціональних стилів з метою детального опису фонетичної варіативності мовлення в інших сферах взаємодії [8: 38 - 39].

Перше видання словника „Duden: Aussprachewörterbuch“ (1962), розробленого професором Максом Мангольдом за співпраці з редакцією Дуден, містить концепцію орфоепічної норми, запропоновану Т. Зібсом. Укладачі протиставляють літературну вимову („Hochlautung“) нелітературній („Niedchlautung“). З огляду на значний вплив радіо та телебачення на регулювання усного мовлення й необхідність розширення основи кодифікації, в межах літературної вимови виділяють сценічну та помірну вимову. Сценічна вимова як ідеальна норма взята за основу кодифікації, однак найважливіші особливості помірної вимови лише коротко окреслені у вступній частині.

Нелітературна вимова охоплює властиву неофіційній комунікації регіонально та соціально марковану розмовну вимову, а також занадто виразне і графічно залежне усне мовлення [9: 410].

Друге видання (1974) містить видозмінену модель вимовної норми: основою стандартизації постає не взірцеве мовлення акторів, а «загальна

вживана норма» - «стандартизована вимова» професійних дикторів радіо („Standardaussprache“). Остання набуває чинності в усіх мовленнєвих ситуаціях, за яких не послуговуються діалектом чи розмовною мовою. Водночас автори не відкидають поняття сценічної вимови, розглядаючи її як «менш близьку до вимовної дійсності ідеальну норму» [9: 410]. Відтак, сценічна вимова осмислюється укладачами не в сенсі фоностилістичного варіанту стандартизованої вимови, а окремою складовою нормативної вимови.

Суттєвими рисами відображеної в останніх редакціях словника (1990, 2005) орфоепічної норми визначаються 1) надрегіональність – відсутність ареальних чи діалектних відтінків; 2) уніфікованість – неврахування або обмеження вимовних варіантів; 3) значна графічна залежність; 4) виразність; 5) опора на мовленнєву дійсність, а не сценічну вимову [5: 29 – 30; 6: 34 - 35].

Попри численні перевидання словника „Duden: Aussprachewörterbuch“ (1974, 1990, 2000, 2005), закладене в ньому тлумачення вимовної норми не зазнало суттєвих змін і не позбавлене суперечностей. Так, незрозумілою залишається абсолютизація сценічної вимови та її виділення в окрему категорію нормативної вимови. До того ж, остання трактується виключно у світлі вчення Т. Зібса як вільна від редукцій голосних форма усного мовлення. Подальшими недоліками орфоепічної норми словника видаються неврахування стилістичної диференціації стандартизованої вимови та інгерентна природа нормування: відображення модифікацій звуків, властивих ізольованій вимові окремих слів, а не зв'язному мовленню.

Характеризуючи емпіричне підґрунтя джерела, кодифікатори спираються на результати фонетичних досліджень, проведених в рамках роботи над словником „Wörterbuch der deutschen Aussprache“. Проте відсутність вказівок на власні експериментально-фонетичні розвідки свідчить про його недостатність.

Сучасний етап кодифікації німецької вимовної норми, зумовлений інтеграцією здобутків соціолінгвістичних і фонетичних досліджень мовлення, представлений зокрема в орфоепічному кодексі „Deutsches Aussprachewörterbuch“ (2009) авторського колективу Е.-М. Крех, Е. Шток, У.

Хіршфельд, Л. К. Андерс. Джерело ґрунтується на окреслених у словниках „Wörterbuch der deutschen Aussprache“, „Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache“ теоретичних і методологічних положеннях, однак запропонована в них концепція вимовної норми суттєво вдосконалена з метою відповідності вимогам сьогодення. Зокрема, усвідомлення плюрицентричного шляху розвитку німецької мови спричинило послідовне розмежування німецького, австрійського і швейцарського варіантів німецької орфоепії та включення глав про стандартизовану вимову відповідних національних центрів.

Нормативна вимова німецького національного центру німецької мови осмислюється як усна реалізація стандартизованого різновиду мови Федеративної Республіки Німеччини, характеризується значним географічним і соціальним діапазоном чинності та поширюється електронними засобами масової інформації [4: 6].

Діалектна нейтральність, відсутність регіонально маркованих розмовних форм в межах стандартизованого усного мовлення сприяють, з одного боку, його доступності різним соціальним групам, з іншого, - престижності використання насамперед в офіційних комунікативних ситуаціях. Водночас царина застосування нормативної вимови охоплює також неофіційні контексти як підготовленого, так і спонтанного мовлення.

Широкому функціональному призначенню стандартизованої вимови Німеччини відповідає її фоностилістична диференціація. Стилістична розмаїтість офіційного мовлення, релевантного для кодифікації, представлена в орфоепічному словнику „Deutsches Aussprachewörterbuch“ трьома регістрами:

1. дуже висока чіткість артикуляції, характерна, зокрема, для такого різновиду підготовленого мовлення, як урочиста доповідь;
2. середня або висока чіткість артикуляції, властива підготовленому мовленню, наприклад, читанню текстів новин по радіо та телебаченню;

3. послаблена чіткість артикуляції, притаманна спонтанному мовленню у таких видах радіомовних і телевізійних програм, як офіційні бесіди, дискусії тощо [4: 98 - 99].

Варіанти вимови, що ґрунтуються на середній або високій чіткості артикуляції, становлять основу кодифікації та відображені в покажчику слів, тоді як найважливіші фонетичні параметри двох інших реєстрів висвітлені окремо. При цьому вибір відповідного реєстру детермінований зовнішніми ситуативними умовами, які певним чином корелюють з внутрішнім станом мовця, його інтерпретацією комунікативної ситуації, комунікативною компетенцією, інтенціями, відповідно до яких формулюється повідомлення [4: 100].

Як експліцитна норма стандартизована вимова виконує регулятивні функції та виявляє різний ступінь обов'язковості. Так, орфоепічний кодекс слугує неухильним приписом для професійних дикторів у вузькому розумінні (дикторів електронних засобів масової інформації з надрегіональним мовленням, викладачів німецької мови як іноземної, акторів, декламаторів), однак рекомендацією професійним мовцям у широкому розумінні (науковцям, громадським діячам, педагогам усіх спеціальностей) та непрофесійним мовцям [4: 6 – 7].

Про значний розвиток застосованих у словнику „Deutsches Aussprachewörterbuch“ принципів нормування німецької вимови свідчить підкріплення кодифікації не лише новими фонетичними розвідками вимовної дійсності, але й соціолінгвістичними дослідженнями очікувань населення щодо еталонного для різних сфер комунікації усного мовлення. Подальшими прогресивними нововведеннями стали систематичне врахування фоностилістичної диференціації стандартизованої вимови, залучення до досліджень модифікаційних процесів спонтанних висловлювань поряд з підготовленим мовленням, удосконалення основ асиміляції іншомовних слів.

Воднораз перспективним уявляється розгляд функціональних стилів австрійського та швейцарського різновидів стандартизованої вимови з властивими їм модифікаціями звуків в межах наступних редакцій джерела.

Таким чином, аналіз складових орфоепічного кодексу німецької мови дає змогу простежити генезис поняття «нормативна вимова» від надрегіональної, уніфікованої «сценічної вимови» до стилістично диференційованої «стандартизованої вимови» професійних дикторів, що виявляє специфічні варіанти у національних різновидах німецької мови Німеччини, Австрії та Швейцарії.

Зорієнтованість вищезгаданих орфоепічних джерел на внутрішні зразки усного мовлення відповідного різновиду німецької мови підтверджує, згідно з вченням У. Аммона, їх едонормативний характер і засвідчує автономність Федеративної Республіки Німеччини як самостійного національного центру німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Введение в германскую филологию: Учебник для филологических факультетов / М. Г. Арсеньева, С. П. Балашова, В. П. Берков, Л. Н. Соловьева. – М. : ГИС, 2000. – 314 с.
2. Петренко О. Д. До сторіччя кодифікації орфоепічної норми німецької мови / О. Д. Петренко, Д. О. Петренко, Е. Ш. Ісаєв // Мовознавство. – 2000. - № 6. – С. 49 – 56.
3. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietäten / U. Ammon. – Berlin; New York: De Gruyter, 1995. – 575 S.
4. Deutsches Aussprachewörterbuch / Eva-Maria Krech, Eberhard Stock, Ursula Hirschfeld, Lutz Christian Anders; mit Beitr. von Walter Haas [u. a.]. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2009. – XI, 1076 S.
5. Duden: Aussprachewörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 1990. – 3. Auflage. – 858 S.

6. Duden: Aussprachewörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 2005. – 6. Auflage. – 860 S.

7. Ernst P. Deutsche Sprachgeschichte: Eine Einführung in die diachrone Sprachwissenschaft des Deutschen / P. Ernst. – Wien: WUV, 2005. – 254 S.

8. Kohler Klaus J. Einführung in die Phonetik des Deutschen / Klaus J. Kohler. — 2., neubearb. Aufl. — B. : Erich Schmidt, 1995. — 249S.

9. Krech E.-M. Die Differenzierung von Standarddeutsch und ihre Relevanz für die Kodifizierung // Лингвистическая полифония: Сборник статей в честь юбилея профессора Р. К. Потаповой / Отв. ред. чл.-корр. РАН В. А. Виноградов. – М.: Языки славянских культур, 2007. – С. 404 – 423.

10. Pompino-Marschall B. Woran kann sich die Ausspracheschulung im fremdsprachlichen Deutschunterricht orientieren? / Bernd Pompino-Marschall // Germanistik in der Ukraine. – 2010. – Jahrgang 5. - S. 6 – 14.

11. Siebs Th. Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache / Hrsg. von Helmut de Boor und Paul Diels. – 18., durchges. Aufl. – Berlin: Walter de Gruyter, 1961. – 355 S.

12. Variantenwörterbuch des Deutschen: Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol / U. Ammon [u.a.]. - Berlin; New York: De Gruyter, 2004. - LXXV, 954 S.

13. Wörterbuch der deutschen Aussprache / Eva-Maria Krech, Eduard Kurka, Helmut Stelzig, Eberhard Stock [u.a.]. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1974. – 549 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Сольська – аспірантка Київського національного лінгвістичного університету, кафедри германської і фіно-угорської філології.

Науковий керівник – док. філ. наук, професор Стеріополо О. І.

Наукові інтереси: теоретична фонетика, фонологія, соціолінгвістика, психолінгвістика, загальне та зіставне мовознавство.